

base of such nominations there are names of sport communities, homonyms and different class cosmonyms and also appellative lexis what often connotates symbolic coloration of proper names.

Clarification of different features of sportergonym allows objectively and thoroughly characterize Ukrainian komandonyms during the whole period of its existence.

Key words: *sport onomastics, sportergonym, komandonym, structure, motivation, word formation.*

УДК: 81'38:[811.161.1+811.161.2]

Грицева А. П.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української філології
Хмельницького національного університету
E-mail: ukrfilol@ukr.net

ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ТРАНСФОРМАЦІЇ: ІЗ ПРАКТИКИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ

У статті розглядаються питання перекладацьких трансформацій – граматичних, лексичних – із практики російсько-українського перекладу. Описуються можливі заміни форм однини й множини, морфологічна заміна у перекладі дієприкметників, описові форми; відмінність у значеннєвому обсязі слова стосовно не повністю еквівалентної лексики, опущення надлишкових елементів.

Ключові слова: *граматичні трансформації, лексичні трансформації, комплексні трансформації, заміна граматичних категорій, морфологічна заміна, описовий переклад, опущення.*

Ментальність – одна з форм суспільної свідомості, вона закріплена в матеріальних продуктах, зокрема й у мові, яка відображає спосіб життя, мислення, реакцію на зміни в усіх сферах людського життя, що врешті складає національно-культурний компонент у семантиці слова, у тексті. Культурно-специфічні слова є понятійною зброєю, яка відтворює минулий досвід нації.

Актуальність найменувань, що найбільш яскраво віддзеркалюють національні особливості культури народу-носія мови, підтверджується виробленням чималої кількості термінів: безеквівалентної лексики, не повністю еквівалентної лексики, лакун, фонові лексики, національно словесних образів, екзотичної лексики.

Національно-культурним аспектом мови присвячено чимало досліджень, авторами яких були В. В. Бакеріна, К. Й. Баюн, І. Н. Дем'яненко, В. П. Жуков, А. Г. Лисицин, Л. К. Латишев, В. А. Маслова, Г. П. Півторак, О. О. Потебня, Б. А. Серебренников та інші.

Основна проблема, з якою стикається перекладач, передаючи референціальні значення, виражені у вихідному тексті, – це незбігання кола значень, властивих вихідній мові і мові перекладу. Всі типи відповідностей між лексичними одиницями зводяться до трьох основних: 1) повна відповідність; 2) часткова відповідність; 3) нульова відповідність [2, с. 73].

У випадку з повною відповідністю (еквівалентністю) ми маємо справу з еквівалентною лексикою, з нульовою, транскрипцією і транслітерацією, калькуванням, заміною видового поняття родовим, описовим перекладом, адаптацією тощо.

Проблема перекладацьких трансформацій розглядається у працях Л. С. Бархударова, В. М. Комісарова, Л. К. Латишева, Я. І. Рецкера, А. В. Федорова, А. Д. Швейцера та інших. Різні аспекти використання перекладацьких трансформацій задля адекватного перекладу висвітлювали М. О. Кур'янова, Т. Р. Левицька, С. Б. Фокін. І на сьогодні питання перекладу перебувають у полі зору сучасних науковців, серед них А. Н. Баранов (2003), В. В. Коптілов (2003),

Н. К. Гарбовський (2004), Л. О. Бскрешева (2006), Б. М. Ажнюк (2007), А. Є. Нямцу, О. І. Дашенко, М. І. Гураль (2008), А. В. Мамрак (2009), Н. К. Рябцева (2014). Їхні дослідження стосуються здебільшого перекладу з англійської, німецької, французької, іспанської, польської, меншою мірою з російської мов. З огляду на це проблема російсько-українського перекладу залишається **актуальною**.

Мета статті – дослідити перекладацькі трансформації у різних типах текстів при перекладі з російської мови українською.

Вивчаючи перекладацькі трансформації, науковці добирають на позначення цього поняття різні терміни, кваліфікуючи їх як засоби перекладу (3), міжмовні перефразування (1), прийоми логічного мислення (4), перетворення, заміни (5).

Під перекладацькою трансформацією, дотримуючись учення Л. С. Бархударова [2, с. 194], розуміємо різноманітні міжмовні перетворення, за допомогою яких здійснюється перехід від одиниць вихідної мови до одиниць мови перекладу задля досягнення його адекватності всупереч розбіжностям у формальних і семантичних системах двох мов.

Залежно від характеру одиниць мови вихідного тексту, які розглядаються як початкові операції, перекладацькі трансформації поділяються на *стилістичні, морфологічні, синтаксичні, семантичні, лексичні, граматичні*.

Із-поміж граматичних виділяють такі види: перестановку, заміну, додавання, опущення, які на практиці у чистому вигляді трапляються рідко, зазвичай вони поєднуються між собою, трансформуючись у складні, комплексні [2, с. 195].

Перестановка – це зміна розташування мовних елементів у тексті перекладу порівняно з вихідним текстом. Такими елементами є слова, словосполучення, головні і підрядні речення, цілі речення.

Граматичні заміни – це спосіб перекладу, при якому граматична одиниця вихідного тексту перетворюється в одиницю тексту перекладу з іншим граматичним значенням.

Граматичні, як і лексичні трансформації інколи вимагають внесення додаткових слів чи опущення певних елементів, тому додавання й опущення часто сполучаються з іншими видами граматичних трансформацій. Серед них: заміна частин мови; заміна активного стану на пасивний і навпаки; заміна числа, часових форм дієслова, способу дієслова. У структурі морфологічних заміни поширеними є заміни віддієслівного іменника на дієслово; іменника прикметником і навпаки; дієслова іменником; заміна іменного присудка дієслівним тощо.

Сутність лексичних трансформацій полягає, на думку С. Л. Бархударова, в «заміні окремих лексичних одиниць (слів й стійких словосполучень) вихідної мови лексичними одиницями мови перекладу, які не є її словниковим еквівалентом, тобто які мають інше значення, аніж подавані ними у перекладі одиниці вихідної мови» [2, с. 196].

До основних причин лексичної трансформації можна віднести, зокрема, ситуацію, коли в значенні слова у різних мовах часто виділяються різні ознаки одного й того ж явища чи поняття, де відображено бачення світу, властиве носіям певної мови. Іншою причиною може бути відмінність у значеннєвому обсязі слова. Це стосується не повністю еквівалентної лексики, коли здебільшого збігаються перші лексико-семантичні варіанти таких слів та їхні основні значення, а далі виділяються різні лексико-семантичні варіанти або розвивається інше значення слова, що йде різними шляхами. Це зумовлює неоднакове функціонування слова у мові, різницю у використанні, сполучуваності.

Різниця у сполучуваності – ще одна з причин лексичної трансформації, оскільки слова функціонують у певних для кожної мови зв'язках. Сполучуваність слів наявна у випадку сумісності позначуваних ними понять. Вона у різних мовах, очевидно, буває різною, і те, що можливе в одній мові, є неприйнятним в іншій. У кожній мові є свої типові норми сполучуваності. Кожна мова може породжувати нескінченне число нових сполучень, зрозумілих для носіїв цієї мови. Чим ширший семантичний обсяг слова, тим ширша його сполучуваність. Це дає широкі можливості при перекладі.

Перекладаючи з російської, серед граматичних трансформацій спостерігаємо заміну форм однини на множину і навпаки: *грудь – груди; дверь – двери; дверца – дверці; двійня – двійнята; трущоба – нетрі; чахотка – сухоти*.

Інколи українські імена множинної форми відповідають лише одному зі значень російського полісеманта, що містить числові опозиції «однина – множина». Так, іменник *ожерелье* має український відповідник *намисто*, що виступає у двочисловій парадигмі, натомість словосполучі *кораловое ожерелье* в українській мові відповідає аналог у множині *коралі*. Російське *корыто* – спільнокореневе з двочисловою парадигмою *корито* і *ночви* у множині.

Російські іменники множинної форми можуть мати українські відповідники з двочисловою парадигмою: *весы* – *вага* і *ваги*; *сутки* – *доба*; *часы* – *годинник*; *часики* – *годинничок*; *мостки* – *кладка* і *підмостки*; *хлопоты* – *клопіт* і *турботи*; *будни* – *будні* і *будень*; *похороны* – *похорон* і *похорони*.

У низці випадків збірному іменнику російської мови може слугувати корелятом форма множини конкретного субстантива і навпаки, наприклад: *свекла* – *буряки*; *садовина* – *фрукты*; *городина* – *овоци*; *опилки* – *тирса*; *ветви* – *гілля*; *женщины* – *жіноцтво*; *волосы* – *волосся*; *коріння* – *корні*; *проміння* – *лучи*.

При перекладі дієприкметників категоріальний збіг спостерігається лише у розряді пасивних дієприкметників минулого часу. Тому, перекладаючи інші дієприкметники, вдаємося до заміни їх іменниками, прикметниками, дієприслівниками, використовуємо описові форми.

В українській мові форми активних дієприкметників недоконаного виду малопродуктивні, а утворені форми часто ад'єктивуються, натомість у російській мові – численні. Крім того, більша парадигматична регулярність російських дієприкметників виявляється у їхній здатності утворюватися від дієслів з постфіксом *-ся*. Це не сприяє буквальному перекладу, отже, переклад здійснюється шляхом заміни: 1) іменником: *трудящиеся* – *трудоарі*, *працівники*; *трудящі*; *фиксирующая повязка* – *пов'язка-фіксатор*; *разрешающий акорд* – *акорд-розв'язка*; 2) прикметником: *действующее законодательство* – *чинне законодавство*; *бегущая строка* – *рухомий рядок*; *разрешающая способность аэропорта* – *розв'язувальна здатність аеропорту*; 3) дієприслівником: *Выступающие на митинге люди требовали выплаты зарплат* – *Виступаючи, люди вимагали виплати зарплат*; 4) описовою формою, тобто атрибутивною конструкцією: *Желающие посетить Лувр...* – *Той, хто бажає відвідати Лувр ...* або *Охочі відвідати Лувр ...*; *«Бегущая по волнам (А. Грин) – Та, що біжить по хвилях (О. Грін).*

Переклад зі збереженням формотворчих суфіксів *-уч, -юч, -ач, -яч* спостерігається у художньому тексті: *рожевіюче небо, квітучий сад*; у термінології: *ріжучі інструменти, біжуча хвиля*.

Оскільки українські пасивні дієприкметники недоконаного виду можуть виражати значення процесуальної пасивності й одночасності дії стосовно дієслова, будучи позачасовими, вони замінюють собою пасивні форми теперішнього часу і зворотні на *-ся*: *улыбающееся лицо* – *усміхнене обличчя*; *руководимый вами коллектив* – *керований вами колектив*.

Активні дієприкметники минулого часу в російській мові від давньоруських зберегли суфікси *-вш-, -ш-,* в українській мові *-л-,* однак і тут він надто обмежений. Тому переклад можливий, за відсутності українських еквівалентів, описовою формою, крім тих, що утворилися від активних дієслів: *пожелтевший, поседевший, почерневший* – *пожовклий, посивілий, почорнілий*, але: *(про)читавший, (с)делавший* – *який (що) (про)читав, (з)робив*.

Давньоруський суфікс *-ом- (-ем-, -им-)* широко використовується в утворенні пасивних дієприкметників теперішнього часу, тоді як в українській мові він зберігся у складі прикметників: *невловимий, неопалимый, видимый, знаемый* та інші.

Переклад пасивних дієприкметників теперішнього часу можливий конструкцією описової форми з постфіксом *-ся*: *проектируемый* – *який (що) проектується*; *охраняемый* – *який (що) охороняється*. В окремих випадках можлива заміна однослівна: *сравнительные языки* – *порівнювані мови*, *осуществляемый* – *здійснюваний*, *ожидаемый* – *очікуваний*, *исполняемый* – *виконуваний*, *обрабатываемый* – *оброблюваний*.

В українській і російській мовах є особлива предикативна форма дієприкметника на *-но(-ено), -то*, однак її функціонування й інтерпретація різні.

У російській мові такі форми (*сказано, суджено*) кваліфікуються як короткі предикативні форми пасивних дієприкметників середнього роду, що функціонують у ролі головного члена безособового речення, або дієприкметникові предикативи.

В україністиці дієприкметники на **-но, -то**, хоча й називаються дієприкметниками, рідко від них відмежовуються, що не може бути не враховано при перекладі. Так, ці форми, на відміну від російських, керують знахідним відмінком, тобто є активними одиницями, тому не можуть вживатися в пасивних конструкціях: *Ой, у полі жито копитами збито* (3 пісні). На відміну від російської мови, дієприкметниковий предикат завжди вимагає об'єкт у знахідному (зрідка у давальному, родовому) відмінку (тобто конструкція двочленна), але ніколи – суб'єкта орудного відмінка: *йому пороблено; співано пісню*. Така конструкція не пасивна.

Уживаючи безособові конструкції, перекладачі деколи припускаються помилок, вводячи в речення виконавця дії у формі іменника чи займенника в орудному відмінку: *О. Курило зазначала: не можна писати Комісією вироблено нове рішення згідно з обставинами*, бо в цьому реченні є виконавець дії – *комісія*, причому це слово стоїть в орудному відмінку. Треба *Комісія виробила ...*. Отже, *лист написано олівцем* правильно, бо *олівець* знаряддя праці, але *лист написано хлопцем* – неправильно. Треба *Лист написав хлопець*. Таким чином, безособову форму дієслова на **-но, -то** можна вживати у реченнях, де не зазначено виконавця дії.

Російські дієприкметники пасивної форми можуть мати коротку форму, в українській мові лише повну: *пол натерт – підлога натерта; угол выметен – куток виметений*.

Як уже зазначалося, однією з причин лексичної трансформації є відмінність у значеннєвому обсязі слова, що стосується не повністю еквівалентної лексики. Перекладаючи окремі лексеми, спостерігаємо лексико-семантичні варіанти. Так, *заместитель* – 1) *заступник* (офіційна назва постійної посади і 2) *замісник* (особа, яка тимчасово виконує чийсь обов'язки); *положение* – 1) *положення* («Положення про вибори», тобто припис); 2) геополітичне положення України – (місцерозташування); 3) *становище* (фінансове, економічне, політичне); 4) *стан* (сімейний, духовний; стан справ).

Для російських науково-технічних текстів характерно широко вживати конструкції з віддієслівним іменником, що надає викладу книжного, навіть канцелярського відтінку. До речі, на думку багатьох російських лінгвістів, такі мовні штампи не свідчать про гарний стиль. Однією з основних і беззаперечних ознак української мови є те, що в ній переважають дієслівні елементи. Українська мова тяжіє до зворотів із дієсловом у неозначеній формі і різних особових формах. Це, зокрема, здатність інфінітива виступати у ролі додатка, означення, обставини, пор.: російська *Задача ликвидации каких-либо нарушенных уставов и руководств, решительного укрепления дисциплины требует коренного улучшения контроля за деятельностью подчиненных, разумного использования дисциплинарных прав, устранение ошибок в работе*. Українською.: *Завдання ліквідувати будь-які порушення статутів і настанов та рішуче зміцнити дисципліну вимагає докорінно поліпшити контроль за діяльністю підлеглих, розумно використовувати дисциплінарні права, переборювати помилки в роботі*. У наведеній фразі з російського припису вжито шість віддієслівних іменників, в українському перекладі – один.

Наведемо приклади ще декількох російських конструкцій із віддієслівними іменниками, на зразок *требовать применения решительных мер, идти по направлению к цели, дело не терпит отлагательства, учиться игре на скрипке*, яким в українській мові замість виділених іменників відповідають дієслова: *вимагати вживати рішучих заходів, прямувати до мети, зі справою не можна зволікати, учитися грати на скрипці*.

Громіздкими, на наше переконання, є словосполучення дієслово + віддієслівний іменник, уживані в російській фаховій мові, значення яких в українській мові влучно передає дієслово, наприклад: *иметь место – бути, находится в нерешительности – вагатися, потеряют сознание – знепритомніти, прийти в негодность – зіпсуватися, приходится в упадок – занепадати, проводит опрос – опитувати* та інше.

Таким чином, як бачимо, один із способів лексичної трансформації опущення супроводжується заміною словосполучення дієслово + іменник одним словом-інфінітивом. Опущенню підлягають

надлишкові слова з погляду їхнього змісту. Усунення надлишкових елементів вихідної мови дає можливість здійснити так звану «компресію тексту», тобто скоротити його обсяг [6, с. 96].

Смислового узгодження у перекладі багатьох російських приєднаних конструкцій із віддієслівними іменниками можна досягнути завдяки уживанню дісприслівникових зворотів чи підрядних речень, наприклад: *из-за отсутствия данных – не маючи даних, по получении – одержавши, по подписании – розглянувши, при произношении – вимовляючи; при наличии – коли є, при отсутствии – коли немає, при необходимости – якщо треба, для пояснения – щоб з'ясувати, для обеспечения – щоб забезпечити* і подібне. Зауважимо, що запропоновані варіанти більш природні для української мови, ніж скальковані з російської конструкції *для пояснення, при описуванні, за наявності, за відсутності* тощо.

З наведених прикладів не слід робити хибного висновку, ніби віддієслівних іменників треба уникати. Їх використовують, перекладаючи тлумачення, описи, пояснення, заголовки наукових праць, у термінологічних словосполученнях.

Розглядаючи лексичні трансформації, зазначимо, що словниковий запас мови – це не просто сукупність слів, а система, що допускає різноманітні, але не будь-які словосполучення у контексті: окремі елементи словника пов'язані між собою з погляду лексики і стилістики. На цю обставину слід зважати під час перекладу, особливо коли потрібно робити вибір між кількома варіантами перекладу.

Перекладаючи з російської мови українською, відзначаємо здебільшого лексико-граматичні трансформації, тобто комплексні. Це заміни на морфемному, граматичному, морфологічному рівнях, опущення надлишкових елементів і, навпаки, описовий переклад.

У цілому ж сутність лексико-граматичних трансформацій залишається незмінною: перекладач шукає не інші позначення слова, а його нову номінацію вихідної мови для того, щоб перейти до мови перекладу на формально-знаковому рівні.

Список використаної літератури

1. Латишев Л. К. Межязыковые трансформации как средство достижения переводческой эквивалентности / Семантико-стилистические проблемы теории языка и перевода // Л. К. Латишев. – М., 1986. – 107 с.
2. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л. С. Бархударов. – М. : Международные отношения, 1975. – 240 с.
3. Комісаров В. Н. Теорія перекладу / В. Н. Комісаров. – К. : Вища школа, 1990. – 80 с.
4. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика / Я. И. Рецкер. – М. : Наука, 1974. – 228 с.
5. Швейцер А. Д. Теория перевода / А. Д. Швейцер. – М. : Наука, 1976. – 218 с.
6. Львовская З. Д. Современные проблемы перевода / З. Д. Львовская. – М. : Издательство URSS, 2007. – 220 с.

Грицева А. П. Переводческие трансформации: из практики российско-украинского перевода.

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы переводческих трансформаций – грамматических, лексических – из практики русско-украинского перевода. Отмечается замена форм единственного и множественного числа, морфологическая замена при переводе причастий, описательные формы; отличие в смысловом объеме слова, касающееся не полностью эквивалентной лексики, опущение избыточных элементов.

Ключевые слова: *грамматические трансформации, лексические трансформации, комплексные трансформации, замена грамматических категорий, морфологическая замена, описательный перевод, опущения.*

Grytseva A. P. Translation transformation: practice of Russian-Ukrainian translation.

Summary

The need to show the national features of people who speak the foreign language produces a large number of translation terms: non-equivalent vocabulary, not completely equivalent vocabulary, gaps, background vocabulary, national verbal images, exotic vocabulary. Studying translation transformations, the researchers use different methods, qualifying them as cross-language paraphrase, transformation, substitution, descriptive translation and many others. Depending on the nature of units of the original language of the text, which are considered as the initial operations, translation transformations are divided into stylistic, semantic, lexical, grammatical ones.

*When translating from Russian into Ukrainian one can observe the change of the singular to the plural form and vice versa, morphological replacement when transferring an active participle present and past tense, grammatical differences of special predicative participle forms ending into **-но(-ено),-то** which are differently interpreted and operate in both languages.*

One of the main features of the Ukrainian language is the advantage of its verbal elements, in particular, the infinitive that can act as an object, an attribute, an adverbial modifier. Because of this, the morphological structure

must be replaced with the Russian verbal noun and large phrases consisting of a verb and a noun, preposition with verbal nouns. Elimination of redundant elements helps to reduce the amount of text while maintaining its content.

One reason of the lexical transformation is a semantic difference in the meaning of words relating to not fully equivalent vocabulary.

The essence of the lexical and grammatical transformations remains unchanged: the interpreter looks not for other meanings of words, but for the new nomination of a source language in order to transfer to the language of translation using formal sign level.

Key words: *grammar, vocabulary, complex transformations, change, description, omission.*

УДК 811.161.2 «15/16»

Гула Л. І.,
аспірант кафедри української філології
Хмельницького національного університету,
викладач Хмельницького торговельно-економічного коледжу
Київського національного торговельно-економічного університету
E-mail: taimur@ukr.net

ТЕРМІНИ ЛАТИНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІЙ ЛЕКСИЦІ XIV–XVIII ст.

У статті обґрунтовано поняття «латинізми», проаналізовано матеріальні буквальні та матеріальні трансформовані запозичення з латинської мови. Досліджено лексико-семантичні групи, що містять терміни латинського походження у писемних пам'ятках XIV–XVIII століть. Розглянуто основні шляхи проникнення лексичних латинізмів у пласт торговельно-економічної лексики.

Ключові слова: *латинізм, матеріальні буквальні запозичення, матеріальні трансформовані запозичення, шляхи запозичення.*

Словниковий склад мови тісно пов'язаний з історією виробництва, торгівлі, побуту, культури, науки, суспільних відносин та інших сфер життя суспільства.

Проблему мовних контактів різних періодів досліджували Л. Булаховський, Ю. Жлуктенко, Л. Гумецька, М. Худаш, С. Грищенко та ін. Лексику іншомовного походження в північноукраїнських пам'ятках XVI ст. описала В. Титаренко [6]. Запозичення з латинської лексики в українській мові вивчали С. Грищенко, Ю. Цимбалюк, В. Акуленко, Л. Гумецька, О. Муромцева, Л. Полюга. Історичні джерела українських лексичних латинізмів описала У. Паньків [5], лексику латинського походження в літературній спадщині М. Грушевського схарактеризувала Г. Клімчук [2]. Основні способи освоєння термінів-запозичень економіки агропромислового комплексу визначила Т. Кравченко [3], запозичення в українській термінології менеджменту проаналізувала Н. Краснопольська [4].

Метою нашої розвідки є з'ясування способів запозичення та функціонування латинізмів в українських писемних пам'ятках XIV–XVIII ст.

Об'єктом дослідження є запозичення з латинської мови в українській торговельно-економічній лексиці, зафіксовані в писемних пам'ятках періоду пізнього Середньовіччя.

Дефініція терміна *лексичний латинізм* одного із засобів поповнення лексичного складу мови залежить від різних методологічних настанов авторів та принципів класифікації запозичень. У науковій літературі під *латинізмами* традиційно розуміють слова, їх окремі значення, вислови, морфеми тощо, запозичені з латинської мови або утворені за їх зразком [7, с. 292]. На основі генетичної класифікації *лексичний латинізм* визначають як лексичну одиницю латинського походження (незалежно від шляхів її запозичення), яка функціонує на певному етапі розвитку мови-реципієнта і, відповідно, зафіксована у словнику, власне лексичне запозичення, прямо чи опосередковано перенесене на український мовний ґрунт із латинської мови [1, с. 132–134].